

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Մ Ա Ն Կ Ա Ն Յ

Շ Ա Բ Ա Թ Ա Վ Ա Ն Ն Ա Ն Դ Է Ս

Դաստիարակութեան եւ Կրթութեան

ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՅՐ կը հրատարակուի ամեն ուրբաթ օր, ի բաց առեալ Յունիս եւ Յուլիս ամիսները: Բաժանորդագրիցն է ԿԱՆԻԻԿ, Պօլսոյ եւ գաւառաց համար, տասնամսեայ 50 դրեկն. հիմնադրեալ 25 դրեկն, երկու եւ կիսամսեայ 15 դրեկն: Այլ երկրաց համար 12 ժրմբ, իւրաքանչիւր քիւր կ'արժէ 50 փութա: Գաւառներէն դրժմարուրդ ալ կ'ընդունուի: Բաժանորդագրութեան համար դիմել առ Տնօրէն—Խմբագիր Մինեան Ասֆանազ, Էսկի Ջապրիէ հասկէսի քիւ 61, Նեան Կ. Պէրպէրեանի տպարանը:

ՏԱՐՐԱՎԱՆ ԸՆԹԱՅՔ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ⁽¹⁾

Եւրոպիոյ ամենէն արեւմտեան երկիրն է Փորթուգալ որ՝ Նոր Պատմութեան սկիզբը մեծ փառք եւ զօրութիւն ստացաւ՝ շնորհիւ իւր անուանի նաւորդաց եւ իւր աշխարհագրական մեծամեծ գիւտոց: Առաջին անգամ Փորթուգալ գտան Ատրեան, Քանարեան, Մասէրա եւ Դալարի Գլխոյ կղզիները: Փորթուգալ նաւապետ մ'էր Պաութէլէմի Տիւազ որ՝ 1486ին՝ առաջին անգամ անցնելով Արեւմ. Ափրիկէի ամբողջ երկայնքը՝ հասաւ Բարեյուսոյ հրուանդանը: Այս հրուանդանին մօտ՝ Պարթէլէմի ահաւոր ուռազաններու եւ անտանելի դժուարութեանց հանդիպելուն պատճառաւ՝ կոչեց զայն Գլուխ Տառապանաց: Սակայն Փորթուգալի թագաւորը՝ Օհան Բ. փոխեց այդ յուսահատեցնող անունն եւ կոչեց Գլուխ Բարեյուսոյ (Քափօ-տի-պօնա Էսթրեանցա): Վերջապէս 1497ին՝ Վասքօ-տէ-Կամա անուանի նաւա-

պետը՝ անցնելով Բարեյուսոյ հրուանդանն՝ կը մտնէ Հնդկաց Ովկէանոս եւ կը հասնի ի Հնդկաստան (Քալքիւդա): Այսպէս Փորթուգալ կ'ըլլան գտնողը Հնդկաստանի ծովային ճանապարհին որ՝ ամենամեծ կարեւորութիւն ունեցաւ առեւտրական եւ քաղաքակրթական կրկին տեսակէտներով: Սակայն այս կարեւոր դիպաց եւ անցից մանրամասնութիւնները պիտի տեսնէք Նոր Ազգաց Պատմութեան մէջ: Միայն թէ Պարտներ, լուռ ուշադրութիւն ըրէք որ՝ փոքր ազգութիւններն ալ կրնան եղբւր մեծամեծ եւ մարդկութեան օգտակար ծառայութիւններ մատուցանել եւ ստանալ փառք եւ մեծութիւն: «Ես տակաւին եմ փոքր ու անհշտն» առարկելով՝ ծոյլ, անտարբեր եւ այլոց բեռ ու ճանճրութիւն ըլլալը՝ տկարութեան նշան մ'է: Նոճին ալ բարձր է, սակայն կարելի՞ է զայն բազմատեղ ցորենի հասկերուն եւ կամ համեստ որթատունկին օգտակարութեան հետ: Յիշեցէք թրքական առածը որ կ'ըսէ.

«Ազըլ եւեսա սէյիլ, պաւեսա սըր»

Ձայս գիտնալէ յետոյ՝ ճամբանիս չարունակեմք:

Փորթուգալի հարաւային եզերքը կը գլուխուրդէ: Առաջին անգամ, Սպանիայէն մեկ-

(1) Տես քիւ 13.

նեղով կը տեսնեմք Գանիրա, Ֆաւրօ և Լա-կոս՝ որոնք անուանի և վաճառաչահ նա-ւահանգիստներ են: Կ'անցնիմք Սուրբ Վի-չենցիոս հրուանդանին առջևէն՝ որ է Եւ-րոպիոյ ամենէն արեւմտեան գլուխը: Յա-ռաջանամք դէպ ի հիւսիս, ահաւասիկ Սէ-դուպալ՝ համանուն խորշին մէջ: Դառնա-լով Էսփիիէլ գլուխը՝ կուգամք ի ԼիՉՊՕՆԱ Մայրաքաղաք Փորթոկալի: Լիզպօնա՝ շին-ուած է Փալիօ գետին աջ եզերաց վրայ եւ ունի 250,000 բնակիչ: Եւրոպիոյ ամենէն սքանչելի և ամենէն վաճառաչահ և ընդար-ձակ նաւահանգստաց մին է Լիզպօնա՝ ուր կը հանդիպին Ֆուանսայէ և Անգլիայէ ի Հարաւային Ամերիկա և Անթիլեաններն գացող սուրհանգակ շոգենաւք: Նոյնպէս առետրական ընդարձակ յարաբերութիւն-ներ ունի Լիզպօնա՝ Ֆուանսական նաւա-հանգստաց, Լիվրքուլի, Սուտէմթընի՝ Լոնտոնի, Համպուրկի, Ամսդերտամի եւ Նոր աշխարհի հետ:

Մեկնելով Լիզպօնէն դէպ ի հիւսիս՝ յա-ջորդաբար կը տեսնեմք Բէնիկէ, Ֆիլիէրա՝ Ավէյրօ որք փոքր ու բանուկ նաւահան-գիստներ են: Իսկ ամենէն երեւելին է Փորթօ կամ Օ'փորթօ՝ Տուրոյի աջ եզերաց վրայ որ ունի ընդարձակ վաճառականու-թիւն՝ գինւոյ, ոգելից ըմպելեաց, ձիթոյ, աղի և կաշւոյ: Այս քաղաքը հին ատեն կը կոչուէր Փորթու-Քալէ որով կոչուած եր-կիրը ՓՈՐԹՈՅԱԼ: Վերջին նաւահանգիս-տըն է Վիսնա՝ ուսկից մեկնելով դէպ ի հիւսիս, կրկին անգամ կը մտնեմք ի ՄՊԱ-ՆԻԱ: Յաջորդաբար Ատլանտեանի վրայ կը տեսնեմք Վիկիօ, Բօնիփէլսա, Լա Գորու-նա, Ֆէրրօ որք Կալիսիոյ գաւառին մէջ վաճառաչահ նաւահանգիստներ են: Կը մտնեմք Կասքոնիոյ ծոցը ուր նշանաւոր են Սանդանէր, Պիլպաօ և Սան-Սէպաուդիան: Այս նաւահանգիստներն ընդհանրապէս կ'արտածեն արմուիք, ալիւր, գինի, մերի-նոսի բուրդ և պղինձ: Ֆուանսայի սահմա-նակից և Սպանիոյ վերջին ու փոքր նաւա-հանգիստն է Ֆոնդաւալի ուսկից մեկնե-լով՝ կրկին անգամ կը մտնեմք ի ՖՈՒՆՍԱ:

Յառաջանամք ուրեմն Ֆուանսայի հարա-արեւմուտքէն դէպ ի հիւսիս: Նախ կ'անց-նիմք Ասուր գետին բերնին մօտէն որմէ 4 քիլոմէթր դէպ ի ներս՝ կը գտնուի Պայօն-ունի արմտեաց, գինւոյ, չաքարի և այլ

հարաւային բերոց մեծ առևտուր ու երե-ւելի գործարաններ: Աստի բաւական շա-րունակելով ճամբայնիս՝ կուգամք Կարոնի բերանն ուսկից եթէ ներս մտնեմք իւր 130 քիլոմէթր տեղ՝ կը տեսնեմք Ֆուանսայի նշանաւորագոյն նաւահանգստաց մին. այն է Պորթօ որ կրնայ 1000 է աւելի նաւ պա-րունակել: Այս քաղաքը շատ անուանի է իւր համբաւաւոր գինւոյն որ ճանչցուած է Պուսըլէ անուամբ: Պորթօ՝ ընդարձակ և կարեւոր յարաբերութիւն ունի թէ՛ Էւրո-պական նշանաւոր նաւահանգստաց, թէ՛ Նոր Աշխարհի և թէ՛ Ովկէանիոյ հետ: Մեկ-նելով Պուրթօ դէպ ի հիւս. կ'անցնիմք Օ-լէոն փոքր կղզւոյն առաջէն ու կը տես-նեմք Ռօսթօն՝ Շարանդ գետոյն վրայ՝ որ է Ֆուանսայի պատերազմական նաւահանգըս-տաց մին: Ահա Լա Ռօսէլ՝ ունի ողելից ըմ-պելեաց, չաքարի և այլ ձեռագործաց բա-նուկ առևտուր: Մեր ձախ կողմը ձգելով Ռէ փոքր կղզին և դէպ ի հիւս. յառաջա-նալով կը հասնիմք Լուառ գետոյն բերանը որոյ աջ ափանց վրայ կը գտնուի Սէն-Նա-զէս՝ որ է խիստ բանուկ և վաճառաչահ նաւահանգիստ և սուրհանգակ շոգենաւուց երթեւեկութեամբ կապուած է Եւրոպական գլխաւոր նաւահանգստաց ու Նոր Աշխար-հի հետ: Իսկ Սէն-Նազէսէ իւր 65 քիլմ. դէպ ի ներսօք կը գտնուի Նանգ 130,000 բն.) որ իւր սքանչելի զիրքովն՝ առաջին կարգի նաւահանգիստ մ'եղած է: Ունի արքեպիսկոպոսարան, երեւելի նաւարան, ծաղիկեալ ճարտարութիւն ու ձեռագործ և խիստ բանուկ վաճառականութեւն: Շա-րունակելով ճամբանիս՝ կը տեսնեմք զին-ուորական նաւահանգիստ մը՝ այն է Լօնի-ան: Կուգամք Ֆուանսայի ամենէն արեւ-մըտեան քաղաքը Պուէպո՝ որ է լընդարձակ և ապահով պատերազմական նաւահան-գիստ: Կ'անցնիմք Քորս հրուանդանն և կը մտնեմք ի Մանչ: Այժմ ծոցի մը մէջն եմք որոյ հիւսիսակողմը կը գտնուի Նորմանսա-կան արշիղեղագոսը: Ահա Սէն-Մալօ որ թէեւ փոքր՝ այլ խիստ բանուկ և վաճառաչահ նաւահանգիստ մ'է: Վեր ելնելով այս ծո-ցէն՝ կ'անցնիմք Լա Հոկ հրուանդանին ա-ռաջէն և կուգամք ի Շէպուռն որ է Մանչի վրայ Ֆուանսայի պատերազմական կարեւոր նաւահանգիստը. ունի Անգլիոյ հետ կառնո-նաւոր յարաբերութիւն: Անցնելով փոքր նա-

ւահանգստէ մը ևս՝ որ է Հօնֆլէտոն՝ կուգամք Սէն Գեորգի բերանը՝ ուր շինուած է Լը Հա-վըն՝ Մարսիլէտէ յետոյ Ֆռանայի երկ-րորդ վաճառաչահ նաւահանգիստը՝ Փարիզէ 228 քիլմ. հեռի դէպ ի հիւս. արեւմ. Լը Հավըն մեծ վաճառականութիւն ունի ֆը-ռանսական ապրանք, գաղթային բերրոյ, հիւսուածեղինաց և այլ ձեռագործներու։ Եւրոպական նաւահանգիստներէ ի զտա՝ Լը Հավըն ընդարձակ յարաբերութիւն ունի Նոր Աշխարհի, Անթիլեանց և Արևել-Հնդկաստանի հետ։ Հոս ծնած է Պօլոս և Վիրգիլէ վիպասանութեան անուանի հե-ղինակ՝ Պէոնարսէն քլ Սէն-Բիլէն։ Սէնի բեր-նէն 120 քիլմ. դէպ ի ներսօք կը գտնուի Ռուան անուանի և վաճառաչահ նաւահան-գիստն՝ որէ միանգամայն ճարտարարուեստ քաղաք և ունի բազում գործարաններ։ Հոս ծնած են Քոռնէլլ, Ֆօքրընէլ, Առման Քառէլ եւլն, Այս քաղաքին մէջ այրեցին Անգլիացիք Օւլէանի դիւցազնուհին զԺան Տ'Արֆ 1431ին։ Անցնիմք Ֆէլան և Տիէր փոքր նաւահան-գիստաց առաջին ևս որք ընդհանրապէս կ'ըրապին ձկնորսութեամբ։ Կուգամք ի Պու-լօնէր։ Ունի շաքար, կաշուոյ և խեցեղինաց գործարաններ։ Ահա Գալէ՝ համանուն, նե-ղուցին վրայ՝ ուսկից յառաջիկայ անգամուն պիտի անցնիմք դիմաց ի Տօվր՝ եթէ ոքը նպաստաւոր ըլլայ, քանզի «Մանչն անց-նիլ՝ վտանգն անցնիլ է» ըսած է Հայ հան-ճար մը — Գրիգոր Օտեան։

(Շարունակելի)

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ՄԻՋԻՆ ԸՆԹԱՑՔ

ՀԱՅ ԵՐԷՆ ԼԵՁՈՒ

ՀԱՐԻԻՐ ԲԱՅԵՐ

6. ԱՌՆԵԼ(1)

Այս բայով շինուած ոնեք

Համբաւակոծ առնել . համբաւել

Հայ հուչ — (զոք). ծալիլ

Հանդէս — (իրիք). ֆննել, աչիէ անցունել

(1) Տես քիւ 44

Հաշտ — (զոք). հաշտեցունել
Հարեանցիկ — վեր ի վերոյ անցնիլ
Հարթայտակ — (ինչ). գետնի հաւասար
ընել
Հարկ — (ումեք). սխալել
Հարց և քնին — . հարցաֆննել
Հեղճուցիկ — (զոք). խելոյել
Հեճուկս — (ումեք). հեզնելով քնամանել
(նիսպէր էրմէֆ)
Հետախաղաղ — (ինչ). բոլորովին անյայտ
ընել
Հետակորոյս — (ինչ). անհետ ընել, ջնջել
Հիմնայտակ — (ինչ). գետնի հաւասար
ընել
Հիմն ի վեր. — (ինչ). հիմն կործանել
Հինահար — (ինչ). կողոպտել
Հողմակոծ — (ինչ). հողմակոծել
Հրակէշ — (ինչ). այրել
Հրապարակ — (ինչ). հրապարակել, երե-
ւան հանել
Հրապարակադոյթ — (ինչ). ամենուն ի-
մացնել
Հրապարակախօս — (ինչ). ամենուն իմա-
ցընել
Հրապարակատես — (ինչ). ամենուն ցուցնել
Հրապարակատեսիլ — (ինչ). ամենուն ցու-
ցընել
Հրապարակացոյց — (ինչ) ամենուն ցուցնել
Հրկէշ — (ինչ). այրել
Հրձիգ — (ինչ). այրել, կրակ ձգել
Ձաղ — (զոք). խայտառակել
Ձաղակոծ — (զոք). ծեծել, ապսակել
Ձայն — . ձայն հանել, պօռալ
Ձեռն ի գործ — . ձեռք զարնել, սկսիլ
Ձերբակալ — (զոք). ձերբակալել
Ձիահալած — (զոք). ձիով հալածել
Ճանապարհ — . համբայ ընել
Ճռաքաղ — (զոք, ինչ). մնացորդն ալ ֆա-
ղել, բոլորովին կթել
Ճրագալոյց — . հրագ վառել
Մանրակտիտ — (ինչ). մանր կրկնել՝ պատմել
Մանրակրկիտ — (ինչ). մի առ մի ֆննել
Մանրաքնին — (ինչ). մանրամասնաբար
ֆննել
Մասն — (զոք). խայտառակել
Մատնացոյց — (զոք). մատով ցուցնել
Մեծապարգէ — (զոք). շատ պարգէւ տալ
Մեղ — (իմիք)(1). վնասել

(1) Իււք մեղ ինչ ոչ արար ինչ, Եւս. պսմ. դ. 45 .
Մի ձգեր զձեռն քո ի պատանեակդ, և մի՛ մեղ ինչ
առնիցես դու նմա : Կիւրղ. ծե :

Միջակաուր — (ինչ) . մէջտեղէն կտրել
Մոխրահեղձոյց — (զոք) . մոխրի մէջ խեղ-
դել

ՉՄոյն տոյն — . գոյնը , աղուռութիւնը
աւրել

Մուռացօն — (իմիք) (1) . մոռնալ

Մորթազերծ — (զոք) . կաշին հանել

Մտայոյզ — (զոք) . մտաւնդութեան՝ հոգի
մէջ ձգել

Մարակ ի կուշտ — (երկվարացն) . մտաւել
(ծիերը խառազանել

Յայ յու և հայ հուչ — (զոք) . հայ՛ , հո՛ւյ
ըսելով ծաղրել

Յայտ — (ինչ) . յայտնել

Յայտնանախատ — (զոք) . յայտնապէս , երե-
սին նախասել

Յանդիման — (ինչ ումեք) . ներկայացու-
նել , յանդիմանել

Յանձն — (ինչ ումեք , յոք) . յանձնել

Յուշ — (ումեք ինչ) . յիշել , յիշեցնել , միտք
ձգել

Նախամեծար — ((ինչ) . վեր համարել

Նախանձ — (զոք) . աչքիել , չար տեսու-
թեամբ վնասել (նազար վէրմէք)

Նախանձաբեկ — (զոք) . նախանձեցունել

Նախատ — (զոք) . նախասել

Նամականի — . նամակ գրել

Նգախարխար — . կապերը կոտրել , կո-
ծանել , տխարացուցանել

Նետալից — (զոք) . նետով լեցունել . չա-
րաչար խցել

Նետաճիգ — (զոք) . նետով զարնել

Նիզակալուր — (զոք) . նիզակով սպաննել

Նիւուն — (զոք) . յաղթել

Շահ — . պարել (խօսա քէփմէք)

Շերտակոտոր — (ինչ) . կտր կտր ընել

Շիօթակ — (զոք) . ախարել

Շնորհուկս — (ումեք) . երեսպագսութիւն
ընել

Շոշկանս — . տոտկել , ցոյց ընել

Ոգորածեծ — (զոք) . ոգորով ծեծել

Որձակոտոր — (զոք) . մանչ զաւակները
կոտրել

Ուղղածուծ — (ինչ) . ուղեղը ծծել

Ոտնհար (2) — (զոք ումեք) . մէկուն ոտից
կոխան ընել , ծաղրելի , անարգելի ընել

(1) Բնաւ գիտես իսկ ոչ , թէ մեզար . քանզի մոռա-
ցօնս առնես ամենայնի . Ոսկ . Մեկ . Մքք :

(2) Զի՞ արար քեզ ժողովուրդն , զի արարեր ոտնա-
թշտածացն : Ոսկ . Մեկ . Ես :

ԸՆԹԱՅԲ ԲՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻԿ (1)

30. Ապակեգործք մինչև մէկ միջրոն
թանձրութեամբ ապակեայ անօթներ կըր-
ցած են իչել : Ոսկին ծեծելով ա՛յնքան
բարակ թերթերու կը վերածեն որոց տառն
հազարը մէկ գալով հազիւ մէկ միլիմէթր
թանձրութեան կը հասնին :

Երկու կրամ ծանրութեամբ արծաթ գը-
լան մը ոսկեզօծելէ , այսինքն ոսկեայ նուրբ
խաւով մը ծածկելէ վերջը կորզանի (filière)
մը ծակերէն յաջորդաբար անցունելով ևս
քան զևս կը նրբացնենք մինչև որ 1200
մեթր երկայնութեամբ թել մը լինի . այն
ատեն պիտի տեսնենք որ այդ թել տակա-
ւին ոսկեզօծեալ կը մնայ ծայրէ ի ծայր և
իր ամբողջ մակերևոյթով , վասն զի ոսկեայ
խաւն ալ արծաթին պէս թանձրութեան
կողմէ նուազելով աւելցած է մակերևոյթին
կողմէն : Արդ , ենթադրելով թէ արծաթի
թելն չորս երես ունի , ուրեմն $1,200 \times 4 =$
 4800 մեթր կամ 4800000 միլիմէթր տա-
րածութիւն մը ծածկուած է ոսկեով : Եթէ
այս թելն $\frac{1}{10}$ միլիմէթր երկայնութեամբ
մասերու բաժնենք , — երկայնութիւն մը
զոր հազիւ կրնանք որոշել պարզ աչօք , —
արծաթն ծածկող ոսկեայ ամբողջն որ մէկ
սանթիկրամէն աւելի չէր կշուեր և գնդա-
սեղի մը գլխուն չափ հազիւ կար , բաժնը-
ւած կ'ըլլայ այս կերպով 48 միլիոն մասի :
Հաշիւ եղած է որ այսպիսի նուրբ թել մը
ծածկող ոսկեայ թանձրութիւնը $0,004$ միլի-
րոնէն աւելի չէ . ըսել է թէ այդ թանձ-
րութեամբ $250,000$ և աւելի թերթեր
մէկ գալով հազիւ մէկ միլիմէթրի կը հա-
ւասարին :

Արծաթէ գլանաձև գաւազան մը տուանց-
քին ուղղութեամբ մէկ ծայրէն միւսն ծա-
կենք ու մէջէն բլաթինի նուրբ թել մը
անցունելէ ետքը այս ձևին մէջ գաւազանը
տանինք կորզանի մը ծակերէն յաջորդաբար
անցունել , մինչև որ կարելի եղած նրբու-
թեամբ թելի մը վերածենք զայն : Քանի
որ արծաթը այսքան նուրբ թել մը եղու ,
հասկա ո՛րքան նրբացած է անոր առանցքը
գրաւող բլաթինը որ նոյն երկայնութիւնը
ունի : Զատեղու համար բլաթինը արծաթէն ,

ազոթային թթուի մէջ կը դնենք, արծաթը կը լուծուի հոն, իսկ բլաթինի թելն կը մնայ ազատ ու անայլայլ. բայց այնքան նուրբ է որ կարելի չէ պարզ աչօք տեսնել զայն. տեսնելու համար հարկւր աստիճան տաքցնել պէտք է: Արդ, բլաթինը ամենէն ծանր մետաղն է, այսու հանդերձ մէկ սանթիկրամ կշռող բլաթինի կտոր մը՝ որոյ ծաւալը իւր կէս խոր. միլիմէթր է, այսինքն հազիւ գնդասեղի մը գլխուն չափ, երբ այսքան նուրբ թելի մը վերածուի, 200 մէթր երկայնութիւն կ'առնու, թելին թանձրութիւնն ալ երկու միքրոնէն նուազ է: 200 մէթրը կ'ընէ 200 միլիոն միքրոն. եթէ այդ թելն իր թանձրութեան հաւասար չափով մասերու բաժնենք, 100 միլիոնէ աւելի մասերու բաժնած կ'ըլլանք: Խնձորի մեծութեամբ բլաթին բաւական է այնքան նուրբ թելի մը վերածելու համար որ երկիրը մէկ անգամ սրտէ հասարակածին վրայէն:

40. Մարդը իր որսը թաղարդելու համար ստացն կը գործէ տեսակ մը մետաքսով զոր ինք կ'արտադրէ: Այս նիւթը կենդանոյն մարմնոյն մէջ հեղուկ է, օդին դէմ ելած ատեն կը սնդանայ և կ'ըլլայ թել մը որոյ վրայ ջուրը չնեղգործեր: Սարդը որովայնին ծայրը կը կրէ հինգ վեց պտուկներ կորգսն (filière) անուանեալ, ասոնց ամեն մէկը բազմաթիւ ծակեր կը կըրէ որոց ամբողջը հազարէ աւելի է. խրաքանչիւր ծակէ կը հոսի կենդանոյն կամքովն քրտինքի նման հեղուկի մանրիկ կաթիլներ որոց հազարը մէկէն իսկոյն իրարու կպելով կը ձևացնեն միակ թել մը աճնքան նուրբ որ հազիւ թէ կրնանք որոշել: Այսպիսի թելի մը տասն ի միասին մազի մը նըրբութեան կը հաւասարին. բայց այդ տասնէն ամէն մէկն հազարական աւելի նուրբ թելերու հաւաքում մ'է. ուրեմն ուստայի 10000 նախնական թելեր մազի մը թանձրութիւն ունին: Փոքր ուստայն մը եթէ 10 մէթր թելով շինուած ենթադրենք, 10,000 մէթր երկայնութեամբ նախնական թելէ մը կազմուած կ'ըլլայ այն. և եթէ այս երկայնութիւնը 1 $\frac{1}{10}$ միլիմէթր մասերու բաժնենք, — մասեր որք կրնան տեսնուիլ պարզ աչօք՝ եթէ լաւ լուսաւորուին, — 100 միլիոն մաս ըրած կ'ըլլանք ուստայնի

թելը զոր կենդանին արտադրելու համար աննշան մանրիկ կաթիլ մը վառնած է:

(Շարունակելի)

ԵՆՈՎՔ ԹԵՅԵԱՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԸՆԹԱՑՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ⁽¹⁾

Գ Ի Ր

Սմին նման կը պատմէ Խորենացին, ըզՄեսրոպ զնելով պատճառ և դատի գործոյն, թէպէտ տարբեր ոգւով և պարագայներով: Ըստ պատմութեան Խորենացւոյն, Մեսրոպ, առ ի չգոյէ հայերէն դըպրութեան, ի վարդապետելն կը կրէր դժուարութիւն, քանզի ընթերցողի և թարգմանի պաշտօն միանգամայն կը կատարէր, ուստի և յղացաւ հայերէն գիր ստեղծելու խորհուրդը: Վաւաճապուհ ևս, որովհետեւ ստիպեալ էր պարսիկ լեզուաւ վարուիլ, դժուարաւ կը գտնէր այս լեզուին, միանգամայն հայերէնի տեղեակ դալի: Մեսրոպ այն խորհրդով զբաղեալ կը յայտնէ իւր խորհուրդը Սահակոյ որ նոյն գործին փափաքող էր: Ի վախճանի խորհուրդը կը յայտնուի թագաւորին որ լած էր թէ Դանիէլ անուն ասորւոյ մը քով կային ի հնուց մնացած հայերէն նշանադիրք: Այս նշանադիրք կը բերուին, և յետ փորձուելու ժամանակ մի, կը գտնուին անբաւական, և Մեսրոպ յետ բազում աշխատութեան կը գտնէ հրաշիւք հայերէն ձայնաւորներն, և կը թարգմանէ հին և նոր կրտսկարաններն միանգամայն (ըստ Խորենացւոյն, Սհա Խորենացւոյն պատմութիւնըն զոր հարկ համարումը դնել աստ: « Ի վարդապետել երանելոյն Մեսրոպայ՝ ոչ փոքր կրէր վտանգս, քանզի ինքն էր ընթերցող և թարգմանիչ. և եթէ այլ ոք ընթերցողը ուր նա ոչ հանդիպէր, զանխուլ ի ժողովրդոցն լինէր՝ յաղագս ոչ լինելոյ թարգմանիչ: Վասն որոյ եղ ի մօր հնարեղ գտանել նշանադիրս Հայոց լեզուիս. եւ արկեալ զանձն ի ջանս՝ պէսպէս փորձիւք տաժանէր: . . . Յետ այսր վախճանեալ ե-

(1) Տես թիւ 14:

պիսիոսպոստակտն Ասպուրակէս, ի տեղի նորա յաջորդէ Խոսրով զՍահակ: . . . Առ նա եկեալ Մեսրոպ յաղագս խնդրոյ նշանադրաց Հայոց, եգիտ զնա առաւել ևս փափաքող այնմ, և յետ բազում ջանից և ոչ ինչ օգտելոյ, դարձեալ յաղօթս տալաւինեալ յԱստուծոյ խնդրէին: . . . Յայնմ ժամանակի (406-407) շիւթեալ լինէր Թագաւորութիւնն Յունաց, և զօրքն ընդ միմեանս պատերազմէին և ընդ Պարսս: Վասն որոյ Վռամ հրամայեաց Վռամչապհոյ մեր Թագաւորին իջանել ի Միջագետս, զի խաղաղացուցեալ կարգեսցէ զնոսս: . . . Եւ իջեալ նորա և կարգեալ զամենայն, ոչ փոքր ինչ կրէ աշխատութիւն յաղագս քարտուղարի, զի մինչև գնաց Մեսրոպ յարքունական դրանէն, ոչ զոք ի ճարտարաց հզարտանէր անդ ի դպրաց, քանզի պարսկականաւն վարէին գրով: Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն քահանայի ուրումն Հաբէլ անուն կոչեցեալ, խոստանայր հայկականաց լեզուաց առնել նշանագիր, յարմարեալ ի Դանիէլէ եպիսկոպոսէ, յիւրմէ մերձաւորէ: Զորով անիոյթ արարեալ արքային, և ելեալ ի Հայս, գտանէ ժողովեալ առ մեծն Սահակ և Մեսրոպ զամենայն եպիսկոպոսունս՝ հոգալ զգիւտ դպրութեան Հայոց, զոր զգացուցին արքային, և նա պատմեաց զասացեալն վանականին: Զոր իբրեւ լուան, Թախանձէին զնա փոյթ զայնպիսեացն առնել պիտոյից: Վասնորոյ յաշխարհէս մերմէ առաքեաց հրեշտակութեամբ զայր մի պատուական և հաւատարիմ իւր, Խաղուհի ազգաւ՝ Վահրիճ անուն, յոյժ փափաքող նորին գործոյ, առ Հաբելն այն: Զոր առեալ և երթեալ նովաւ հանդերձ քաջ հմտացեալ ի Դանիէլէ, կարգեալ ըստ ձեռն օրինակի յունականին զվազնջուց գըտեալ նշանագիր տառից, եկեալ ետուն ցմեծն Սահակ և Մեսրոպ: Որոց ուսեալ, եւ թեւածելով ընդ նոսս տղայոց զամս սակաւս, տեղեկացեալ գիտացին ոչ լինել բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ հոլովել զհեգեանայ բառից հայկականաց հազներգաբար՝ մուրացածոյիւն այնուիկ դժագրութեամբ: Զինի այսորիկ ինքնին Մեսրոպ իջեալ ի Միջագետս հանդերձ աշակերտօք առ նոյն Դանիէլ, և ոչ աւելի ինչ գտեալ քան զառաջինն, անցանէ և յեղեսիա առ Պղատոն ոմն ճարտասան հեթանոս՝ իշխան

դիւանին: Եւ նորա խնդութեամբ ընկալեալ, և զոր ինչ միանգամ ի միտ առնոյր բան հայերէն յինքն առեալ, և շատ ջանացեալ և ոչ օգտեալ, զտգիտութիւն խոստովանէր Հռոմորն: Եւ զայլ ոմն ասելով յոյժ հասու, վարդապետ իւր եղեալ յառաջագոյն, և ապա առեալ զճարտարացն դրեան ի նոյն դիւանէն եղեսեայ, և գընացեալ քրիստոնէութեան հաւատաց, որոյ անուն եպիսկոպոս: զոր խնդրեալ գտցես լցուցանել զխափաքք քո: Յայնժամ Մեսրոպայ անցեալ ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս գիմէ (Խորենացին կը շիւթէ զՍամոստ, քաղաք Միջագետաց, ընդ Սամոս կղզւոյ, ուստի և կուտայ Մեսրոպայ անցանել ընդ Փիւնիկէ): Քանզի եպիսկոպոս վճարելով զկենցաղը՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հռոփանոս, հրաշարի արուեստիւ հելլէն գրչութեամբ, որ ի Սամոս էր միայնացեալ: Առ սա երթեալ Մեսրոպայ եւ յայտմ ևս անշահ մնացեալ, յաղօթս տալաւինի: և տեսանէ ոչ ի քուն երազ, և ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին գործարանի երեւութացեալ հոգւոյն աչաց թաթ ձեռնին աջոյ՝ գրելով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Ի, Ը, Ի, Ո, Ի, զի որպէս ի ձեռն՝ վերջը գծին կուտեալ ունէր քարն: Եւ ոչ միայն երեւութացաւ, այլ և հանգամանք ամենայնին որպէս յաման ինչ ի միտս նորա հաւաքեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն, ետեղծ զնշանագիրս մեր՝ հանդերձ Հռոփանոսիւ կերպածեալ զգիրն Մեսրոպայ առ ձեռն պատրաստ: Բոխատրելով ըզհայերէն աթութեայն ըստ անսոյթաբութեան սիւ զափայից Հելլենացուց: Եւ իսկոյն ի թարգմանութիւն ձեռնարկեալ խորհրդարար սկսանելով յառակոյ՝ բովանդակ զքսան և երկու յայտնիս և զնոր կտակս յեղուլ ի հայ բան: Նաեւ աշակերտք նորոս Յոհան եկեղեցային և Յովսէփ Պաղնացի: . . . Վախճանեալ Արկադայ՝ փոխանակ Թագաւորէ նորին որդի որ կոչեցաւ թէոդոս փոքր: . . . Ընդ այն ժամանակս (408) եկեալ Մեսրոպայ, և բերեալ զնշանագիրս մերոյ լեզուիս, և հրամանաւ Վռամչապհոյ և Մեծին Սահակայ ժողովեալ մանկունս ընարեալս, ուշեղս և քաջասունս, փափկածայնս և երկարողիս, և դպրոցս կարգեաց յամենայն գաւառս » Խոր. Գ. Խէ. — ԾԴ.) : Խորենացւոյն այս պատմութենէն

դժուարին է որոշ բան մը հասկնալ: Նախ չէ՛ յայտ թէ՛ Խորենացին, կամ ո ոք և է այս պատմութիւնը գրողն, ինքն անձամբ լսեց ի Մեսրոպայ, թէ՛ ուսում ախանջալուր վկայէ: Ո՛րն և դնենք, հանգամանք գիւտին կը մնայ մութ: Խորենացին կ'ըսէ՝ նախ թէ՛ Մեսրոպ գտաւ այբուբենը « ոչ ի քուն երազ և ոչ յարթնութեան տեսիլ » - և ապա կը յաւելու. « Երևութացեալ հոգւոյն աչաց թաթ ձեւին աջոյ », ևն. ուրեմն տեսիլ էր: Չենք հասկնար դարձեալ թէ՛ ինչ կը նշանակէ « սրտին գործարան », և ոչ այն թէ՛ « հանգամանք ամենայնին որպէս յաման ինչ հաւաքեցաւ ի միտս նորա »: Բանք որ կը մնան առանց նշանակութեան, եթէ՛ չընծայենք Մեսրոպայ գիւտն, որպէս կը թուի ընծայել Խորենացին, աստուածային անմիջական ազդեցութեան, այն է՝ սքանչելեաց, որպէս թէ՛ մարդկային հնարիւք հասանել այնմ անհնար էր: Բայց այսպիսի գերբնական պատճառ դնելու, ըստ մեզ չիք ամենեւին տեղի: Մեսրոպայ գիւտին բնական մեկնութիւնն է այս: Մեսրոպ ստէպ խորհելով և փորձելով տեսաւ ի վախճանի թէ՛ Դանիէլեան այբուբենին և թերեւս ուրիշ աւելի հնադուռնի մը զոր հաւանական է թէ՛ ունէին Հայք, թերութիւնն էր պահատութիւն ձայնաւորաց, այս թերին լցուց տունով Յունաց ձայնաւորներն ինքնին կամ թեւադրութեամբ յոյն ճարտարներէն միոյն. կամ, որ աւելի հաւանական է, թողլով մինչև ցայնօր միորձուած այբուբեններն իբրեւ անկատար և անյարմար, առաւ Յունաց այբուբենն՝ յաւելլով ի նա պահաս ձայներն հնադոյն այբուբենէ մը, ինչպէս կը տեսնուի իսկ, եթէ՛ համեմատենք հայերէն այբուբենն ընդ յունին: Զայսմանէ ի ստորեւ: Խորենացին չգիտնալով կամ չհամարձակելով տեսլ զայս որ է բնական և միայն բանաւոր, սքանչելեաց կ'ընծայէ գիւտը, որպէս թէ՛ Մեսրոպ յաղթա ի հիացման լեալ, այն է՛ յափըշտակութեամբ մտօք, տեսաւ « թաթ ձեւին աջոյ », որ կը գրէր քարի վրայ: Կը թուի թէ՛, ի գրեն զայս, Բաղասարայ խընջոյքը կ'երազէր մեր պատմիչը:

Երկրորդ՝ Խորենացին Դանիէլեան նշանագրաց համար կ'ըսէ՛ նախ « յարմարեալ ի Դանիէլէ », և ապա կը կոչէ՛ « վաղընջուց գտեալ նշանագիր տառից »: Յարմարեալ ի

Դանիէլէ », և, « վաղընջուց գտեալ », « հաւասական են իրարու: Սակայն հաւանական է թէ՛ այբուբենն այն էր հին որով ժամանակաւ վարած էին Հայք, քանզի Կորիւն կը յարէ թէ՛, « մանաւանդ զի նշանագիրքն յայլոց դպրութեանց թաղեալք և յարուցեալք գիպեցան »:

Երրորդ՝ ըստ Խորենացւոյն քարին վրայ նշանակուած գիրերն էին ա, ե, է, ը, ի, ո, լ, և ոչ ա, բ, գ, դ, ևն. այսինքն միայն ձայնաւորներ. ուստի կը հետեի թէ՛ Մեսրոպ ձայնաւորները միայն գտաւ. բաղաձայնք միայն կային: Թողլով զԽորենացին և դալով առ Կորիւն, կը գտնենք դարձեալ մթութիւն, բայց ոչ անտեղութիւն: Առ Կորեան ևս կայ « աջ » բայց չէ՛ այն « թաթ աջոյ ձեւին » որ որպէս թէ՛ գրեց քարի վրայ եօթն ձայնաւորներն, այլ աջն Մեսրոպայ: Ըստ Կորեան, չիք արդարեւ դերբնական միջամտութիւն, այլ Աստուած, բարեպաշտ հաւատով խօսելով, նայելով աշխատութեան և ճգանց Մեսրոպայ յօգուտ աղբիւն իւրոյ, կը շնորհէ նմա լինել ծնող այն մեծ պարգեւին, այն է՛ հայերէն գեղեցիկ այբուբենի մը: Փան զայս աւելի նշանակութիւն չունի ասելն Կորեան, « բազում աշխատութեանց համբերեալ (Մեսրոպայ) վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան գտանելոյ, ... պարգեւէր նմա յամենաշնորհողէն Աստուծոյ հայրական չափուն ծնեալ, « այսինքն իբրեւ հայր ծնունել, « սուրբ աջովն իւրով (Մեսրոպայ) ծընունդ նորոգ և սքանչելի, (այսինքն) նըշանագիրս հայերէն լեզուին »:

Կորիւն չգնէր ձայնաւորի կամ բաղաձայնի զանազանութիւն, այլ ողջոյն այբուբենը կ'ընծայէ Մեսրոպայ, և այս է՛ մանաւանդ հաւանական: Մեր այբուբենը կը ցուցնէ յայտնապէս, ոչ ըստ կարգին միայն, այլ և ըստ ձեւոյն, թէ՛ Մեսրոպ առած է Յունաց ալիաբետէն ոչ մեր ձայնաւորները միայն, այլ և բաղաձայններն, բայց այն գրերէն որոց հնչումը չունի Յոյնն, և որ, ինչպէս ըսինք, հնադոյն այբուբեններէ առնուած են հաւանականապէս: Այսպէս Կորեան պատմութիւնը, թէ՛ պէտ մութ, է՛ ճշգրտոյն և հաւատարմագոյն քան զԽորենացւոյնն և զՓարպեցւոյն, որ (այս վերջինը) գրեթէ բան առ բան կ'առնու ի Խորենացւոյն անպիտան յաւելուածովք ինչ իւր կողմանէ, ուստի և չէ՛

յայտմ մասին կարեւոր: Եւս աւելի նուազ կարեւոր և վաւերական են տեղեկութիւնք ինչ զորս կուտան աւելի յետինք, ինչպէս Ասողիկ, Վարդան և այլք: Յիրաւի կը թուի մեզ զարմանալի հայերէնագէտ Եւրոպացիներէն ոմանց ջանքը որ յետին դարուց հեղինակներէ կը խնդրեն առնուլ լոյս:

Կորիւն կուտայ մեզ հայերէն այբուբենի կարգին և գիրերուն բնութեան կամ քերականական զօրութեան վրայ ևս տեղեկութիւն, որմէ կը լուսաւորուի տառագարձութեան օրէնքը, գէթ Յունարէն, ըստ մասին նաև Լատիններէն տառերու նկատմամբ: Ըստ պատմութեան Կորեան, Մեսրոպ, յետ հնարեւոյ յեղեսիա հայերէն այբուբենի նշանագիրներն, որոնց իւրաքանչիւր նշանագրի անունը և ձեւը, կազմեց վանկեր և երկրարբաւներ, « Նշանակեալ, անուանեալ, յօրինէր սիղորայիւք և կապօք, » և զնաց յեղեսիոյ ի Սամուսատ, ուր Հռոմեանոս անուն անուանի քերականին օգնութեամբ շարեց զնոսա Յունարէն այբուբենի գիրերուն օրինօք և կարգաւ:

Գիրերը շարեւու համար Մեսրոպայ գիմեւն յոյն ճարտարի մը կը ցուցնէ թէ այս գործը կը պահանջէր մասնաւոր արուեստ, ապա թէ ոչ չէր գիտարին նշանագիրները կարգաւ դնել: Ահա բանք կորեան. « Ապա իջանէր (յեղեսացւոց քաղաքէն) ի քաղաքն Սամուստացւոց... և անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ (քերական) ոմն հելլենական դպրութեան Հռոմեանոս անուն գտեալ, որով զամենայն ընտրութիւնս նշանագրոյն, զնրբագոյն, զկարճն և զերկայնն, զառանձինն և զկրկնաւորն միանգամայն յօրինեալ եւ յանկուցեալ ի թարգմանութիւն դառնային: » Ի բանից աստի Կորեան կը թուի թէ Յունարէն նշանագրոց պէս Հայերէններն ևս ունին իւրաքանչիւր ուրոյն քերականական զօրութիւն որ հիմա զգալի չէ մեզ, բայց յայնժամ էր, գէթ այն արուեստին հմուտներուն: Գիտենք թէ յունարէն նշանագրաց մի մասն կը բաժնուի երեք կարգ. նուրբ, միջին և թաւ: Նուրբ են π, α, τ, միջին են β, γ, δ, թաւ են φ, χ, θ: Այսպէս նուրբ են Հայերէն (ըստ հին քերականաց) ալ, կ, ս, և կը պատասխանեն Յունաց նուրբերուն. միջին են՝ բ, գ, դ, և կը պատասխանեն Յունաց միջիններուն. թաւ են՝ փ, ք, ք, և կը պատասխանեն Յունաց թաւերուն:

Այսպէս իմա նաև մեր ուրիշ նմանաձայն հնչումներն, զորս Յոյնը չունի, ինչպէս՝ ծ, ց, ձ, ջ, չ, ց. առաջին երկուքը՝ նուրբ, միւս երկուքը՝ միջին, և վերջին երկուքը՝ թաւ: Եթէ Յունարէն գիրերը դնենք Հայերէններուն տակ մեր այժմու այբուբենին կարկաւ, կը գտնենք որ Հայերէն այբուբենը կը պատասխանէ Յունին, բաց այն գիրերէն զորս Յոյնը չունի. զոր օրինակ,

ա	բ	գ	դ	ե	զ	է	ը	թ	ի	լ	խ
α	β	γ	δ	ε	ζ	η	θ	ι			
ծ	կ	ն	ձ	ղ	ն	մ	յ	ն	ո	չ	պ
κ		λ		μ		ν		ο		π	
ջ	ռ	ւ	վ	ս	ր	ց	ւ	փ	ք	ֆ	
	σ		τ	ρ		υ	φ	χ			

Ինչպէս կը տեսնուի այս համեմատութենէն Հայերէն ձայնաւորք նոյն են ընդ Յունին, և այբուբենի մէջ կը բռնեն նոյն տեղերը. բ, գ, դ, բ, կ, պ, ս, փ, ք, որ կը պատասխանեն Յունարէն երեք կարգ, այսինքն՝ միջին, նուրբ և թաւ բաղաձայնից որ են β, γ, δ, θ, κ, π, τ, ρ, χ, կը բռնեն նոյնպէս նոյն տեղերը. դ, մ, ն, ր, կը պատասխանեն Յունաց λ, μ, ν, ρ, Հայ գիրերուն, և կը բռնեն ճիշդ նոյն տեղերն այբուբենին մէջ. զ և ս կը պատասխանեն Յունարէն և ռ գիրերուն և ունին նոյն տեղերը: Յունարէն այբուբենէն դուրս կը մընան ը, ժ, լ, խ, ծ, հ, ձ, ն, յ, շ, ջ, ո, վ, ց: Բ հնչումն յատուկ է հայերէնին միայն. Յոյնը չունի այս գիրը: Ժ եւ շ նոյնպէս յատուկ են Հայերէնի իրրեւ լծորդք ս գրոյն: Լ, խ և ո են կրկնակ գիրեր զորս չունի Յոյնը. առաջին երկուքը բոլորովին տարբեր են Յունաց λ և χ գիրերէն, թէպէտ ունին ըստ հնչման նմանութիւն ինչ ընդ նոսա: Ը գիրն է լոկ հնչական նշան (aspiration), և կը պատասխանէ Յունաց ' և ' նշաններուն, և ըստ անգամ կը գրուի այն նշաններուն տեղ, ինչպէս Άλσν, հալուէ. Εἰρώτης, Հերովդէս, Ρώμη, Հռովմ: Յ ունի Յունաց լ գրին զօրութիւնն, ինչպէս Ἰησοῦς Յիսուս, և վ' ս գրոյն կամ ου երկրարբաւին զօրութիւնը, Հայերէն լ ի հետ լծորդ. միայն այս վերջինն, և կը կցի ա, ե, ի, ո, ձայնաւորաց աւ, եւ, իւ, ու, և կը կազմէ երկրարբաւ, մինչ վ կը գրուի միշտ վանկի սկիզբը, վա, վե, վի, վո, (վանք, վերին, վիճակ, վոհմակ): ծ, հ, ձ, ջ, ց, չ հնչմունք զորս

չունի Յոյն, երեք կարգ, նուրբ, միջին և թաւ նշանագրաց կարգէն են, ինչպէս ըսինք, առաջին երկուքը՝ նուրբ, միւս երկուքը՝ միջին, և վերջին երկուքը՝ թաւ: Մետրոսլ այն գիրերը զորս Յոյնը չունի, մոծած է այբուբենին մէջ ըստ պատշաճութեան կամ ըստ հաճոյս. իսկ այն գիրերը զորս Յոյնն ունի՝ կը դնէ Յունարէն համազօր գիրերուն կարգաւ, այնպէս որ, եթէ հանեմք մեր այբուբենէն այն գիրերը զորս չունի Յոյնը, կ'ունենանք Յունարէն այբուբենը, ինչպէս,

ա բ գ դ ե զ է թ ի կ լ մ
 α β γ δ ε ζ η θ ι κ λ μ
 ν ο π ρ σ τ υ φ χ
 ֆ ց ո պ ս ռ լ փ ք
 յ օ լ յ ւ շ ր շ փ ք

քսան և մի նշանագիր. քսաներորդ երկրորդն որ է է, և է կրկնակ, չունինք մենք առանձինն, այլ կը հնչենք ֆս կրկին գիրերով, Քսենոփոն, Քսանթոս, և այլն:

Կը մնայ գիրերուն հնչման խնդիրը:

Ա. Մ. ԳԱՐԱԴԱՇԵԱՆ

(Շարունակելի)

Փ Ի Լ Ի Ս Ո Փ Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՀՈՂԵՔԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Պէրպլեբան վարժարանի մէջ աւանդեալ դասուց ամփոփումն):

Դ Ա Ս Ե.

ՈՒՇԱԿՐՈՒԹԻՒՆ. — ՎԵՐԱՅՈՒՄ. — ԲԱՂԴԱՅՈՒԹԻՒՆ. —
 ՀԱՆՐԱՅՈՒՄ. (Շար. քիւ 12, 13, 14)

29. Տարածութիւն և պարունակութիւն բնականութեան գաղափարաց: Ապա ընդհանուր գաղափարը զանազան աստիճանի են. առաւել կամ նուազ ընդարձակ են. ուրիշ բառերով, կը պատշաճին առաւել կամ նուազ թուով անհատից և կը բացատրեն առաւել կամ նուազ թիւ մը նման հանգամանաց: Ընդհանուր գաղափարաց այս յատկութիւնը կը կոչուին իրենց Տարածութիւն (Extension) և Պարունակութիւն (Compréhension): Առաջնով կ'իմանամք ընդհանուր գաղափարի մ'այն յատկութիւնը զոր ունի տարածութեամբ առաւել կամ նուազ թուով անհատ

տից վրայ. զոր օրինակ, բուսական բառի տարածութիւնն այն է որ այնու կ'ըմբռնուին բոլոր գործարանաւոր էջակները բացի կենդանիներէն. իսկ երկրորդով (պարունակութիւն) կ'իմանամք այն ընդհանուր հանգամանաց գումարը զոր կը բացատրէ ընդհանուր գաղափար մը. զոր օրինակ, բուսական բառի պարունակութիւնն այն է որ այս բառով կ'ըմբռնեմք գոյութեան, նիւթաւորութեան, կենսաւորութեան յատկութիւնները որք հասարակաց են ամէն բուսականաց: Երկու ընդհանուր գաղափարներէն ա'յն առաւել տարածութիւն ունի որ ունի նուազ պարունակութիւն, վասն զի նման յատկութիւնը ո'րքան քիչ լինին ա'յնքան աւելի թուով անհատից մէջ կրնան գտնուիլ. աստի այն օրէնք թէ «ընդհանուր գաղափարաց մէջ, տարածութիւն և պարունակութիւն խոտոր համեմատական են միմեանց»: Այսպէս գործարանաւոր էակի գաղափարն աւելի տարածութիւն ունի քան կենդանի գաղափարն, վասն զի, մինչդեռ վերջինը միայն կենդանեաց սեռին կը պատշաճի, առաջինը կը պատշաճի թէ կենդանեաց և թէ բուսաց. բայց կենդանի բառին պարունակութիւնն աւելի մեծ է քան գործարանաւոր էակի պարունակութիւնն. առաջնով կ'իմացուին գոյութեան, նիւթաւորութեան, կենսաւորութեան, շարժման, զգայնութեան, խոցակալութեան հանգամանքները, իսկ վերջինով միայն գոյութիւն, նիւթաւորութիւն և կենսաւորութիւն:

30. Կարեւորութիւն Հանրացման: — Հանրացման գործողութեան կարեւորութիւնը շատ մեծ է. եթէ վերացմամբ կարող կը լինիմք որոշապէս զանազանել ամբողջի մը մասունքն, հանրացմամբ է որ կրնանք ձանջել առնչութիւններ, ամբողջութիւններ, օրէնքներ: Ոչ միայն գիտութիւնն, այլ և պարզ փորձառութիւնն հիմ ունի հանրացումն: Պայմանն է նաև լեզուին եւ խօսակցութեան: Արդարեւ լեզուները կազմուած են ամենամեծ մասամբ ընդհանուր գաղափար յայտնող բառերէ. յատուկ անուններ միայն անհատ առարկայներ կը ցուցնեն, բայց ասոնց թիւն համեմատաբար շատ քիչ է ամեն լեզուի մէջ: Ըստ Հայդնիցի, ինչպէս յայտնի ալ կ'երևի, յատուկ անուններ իսկ ի սկզբան ընդհանուր իմաստ

մ'ունեցած են, ինչպէս Բրուտոս (ապուլ), Աւգոստ (վեհ), Կիկերոն (սիսեռ), Ալպք (սպիտակ), և առ մեզ Հրաչեայ, Նորայր, Հրանտ, Բիւրակն, Տղմուս, և այլք, որք ընդհանուր գաղափար յայտնող բառեր են և իբրեւ անհատական անուն տրուած են իրենց ցուցած հանգամանքն առաւելագոյն աստիճանով յանձին բերող մարդոց եւ իրաց: Բայց թողունք յատուկ անուններն, բոլոր միւս բառք լեզուաց արդիւնք են վերացման և հանրացման: Գոյալանք կը բացատրեն յատկութեանց գումար մը որք էական են խումբ մը նման իրաց, կենդանեաց և անձանց, որոց իբրեւ գոյացութիւնը, անփոփոխ էութիւնը կը յայտնեն, վերացմամբ անհատէ յանհատ փոփոխական, պատահական հանգամանաց: ինչպէս, մարդ, ձի, տուկ և այլն: Տարբեր գոյացութիւնք կրնան նման յատկութիւններ ունենալ. մարդը, շուշանը, ամպը, ձիւնը, մարմարինը, թուզիքը, կտաւը, կրնան սպիտակ ըլլալ. երբ զանազան առարկայներէ վերացեալ նման յատկութիւնն կը բացատրեմ՝ կ'ունենամ ածական, ինչպէս սպիտակ բառը: Բայց առնչութեանց ընդհանուր գաղափարներ կը բացատրեն. առարկայք անհամար են և անոնց մէջ առնչութիւնք անհամար. բայց միտքն ի բաց կը թողու առնչութեանց եզրերն ու զանազանութիւններն, և վերացնելով միայն առնչութիւնքն ըստ իւրեանց նմանութեանց՝ կ'ըստեղծէ բայեր: Այսպէս, գիտել, գնալ, զբոսանել կրնան ունենալ անթիւ ենթակայներ ու լրացուցիչներ և ունենալ բազմութիւ եղանակաւորումներ. բայց իրենք լոկ առնչութիւն մը կը յայտնեն ընդհանուր կերպով: Այսպէս և այլ մասունք բանի: Խօսքն է յօրինուածութիւն (système) բնդհանուր նշանաց որք կը յայտնեն վերացեալ գաղափարներ:

Եթէ բաց ի յատուկ անուններէ ամէն այլ բառք ընդհանուր ապա և վերացեալ գաղափարներու յայտարար նշանք են, է՞ր ապա քերականք ընդհանրապէս կ'որոշեն քանձրացեալ (concret) և վերացեալ գոյականներ, ըսելով, զոր օրինակ, թէ տուկ, ծառ, լեռ թանձրացեալ գոյականներ են. իսկ բարձրութիւն, մեծութիւն, գեղեցկութիւն են վերացեալ գոյականք: Իրօք միայն յատուկ անուններ թանձրացեալ բան մը կը

նշանակեն, զի անհատ իրք են բուն թանձրացեալ, միայն թէ ծառին տուկն, լեռին ու բարձրութիւն, մեծութիւն, գեղեցկութիւն բառերուն մէջ զգալի տարբերութիւն մը կայ հանրացման մասին. առաջինք կը պատկանին դաս մ'զգալի առարկայից, թէ և նոցա միայն ընդհանուր նկարագիրքը կը բացատրեն, իսկ վերջիններն կը յայտնեն լոկ և մի միակ յատկութիւն վերացեալ, և նկատեալ իր ըստ ինքեան գոյութիւն ունեցող. առաջինք ապա կրնան ներկատուի իրք և կէս-վերացեալ, և ներելի է կոչել զանոնք քանձրացեալ նկատմամբ միւսներուն:

Վերացեալ և ընդհանուր գաղափարն է բուն գաղափար (idée) որ է այն արդիւնքն յոր կը յանգին նկարագրեալ այս չորս գործողութիւնք, վասն զի անհատական առարկային պատկերն ի մեզ չէ բուն գաղափար. գաղափարն է յղացումն զոր ունիմք այն բանին որ կայ նոյն և հաստատուն մի առարկայի մէջ, որքան և բազմապատկեալ լինի այդ առարկայ ժամանակին և միջոցին մէջ՝ երկրորդական ու փոփոխական պարագայներէ և հանգամանքներէ ընկերացեալ: Թէ և դժուարին լինի մեզ գաղափարի մը յղացումն առանց մեր մտաց առջեւ բերելու անհատ առարկայ մ'իբրեւ տիպար, իբրեւ մարմնաւորող զայն գաղափար, զոր օրինակ եւանկեան յղացումն ունենալ առանց երեւոյթելու որոշ ձևով ու մեծութեամբ եւանկեան մը, այսուհանդերձ գիտեմք թէ այդ որոշ ձևն ու մեծութիւն էական անհրաժեշտ մասը չեն եւանկեան գաղափարին. յորում մեք կը գիտեմք բոլոր կարելի եւանկեանց միմիայն ընդհանուր գծերը: Եւ այս է գաղափարը:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐՈՒԹԵԱՆ (1)

ԱՐԵՒԵԼԻՔ

ԵԳԻՊՏԱՑԻԲ

ԻՆՔԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՏՈՍ

Հնուքիւն ժողովրդեան Եգիպտոսի. — Եգիպտոսի քուրմ մի կ'ըսէր Հերոդոտեայ.

(1) Տես թիւ 14:

« Դուք Յոյնքդ, մանուկ էք » եղիպտացիք զինքեանս կը համարին աշխարհիս հրեանքոյն ժողովուրդն : Մինչեւ Պարսից աշխարհակալութիւն (520 նախ քան զԲրիտանոս), ունէին 26 հարստութիւն կամ արքայական գերդաստան : Առաջին հարստութիւնը սկսաւ 4000 ամ նախ քան զԲ. և 40 դար հզօր ինքնակալութիւն մը տեսցուց : Նախ Մեմփիս եղաւ այս ինքնակալութեանն ստանն ի Սաորին եղիպտոս, մինչեւ Ժ. հարստութիւն (Հին ինքնակալութիւն), և ապա՝ Թէբէ, ի Վերին եղիպտոս (Նոր ինքնակալութիւն) :

Արշաւանգ Հիւստս ժողովրդեան. — Ըստ Մանեթոնի՝ առ Տիմայոս արքայիւ, Աստուծոյ զայրոյթն եղիպտոսի վերայ եկաւ, յԱրևելից (Քանանացիք) յանկարծուստ, անծանօթ հովիւք մարտիս նման թափեցան եղիպտացւոց երկրին վերայ, տաճար, պալատ, քաղաք և շէն գերեցին, գերբեցին և քանդեցին, բնակչաց մեծ մասն ի սուր եւ ի հօր մատնեցին և զմասն գերութեան դատաւարտեցին, և իրենց աթոռը դրին յԱւարիս (Պելուսիոն) քաղաք : Զայս կը հաստատէ պապիրոս մի՝ որ ի Բրիտանական Թանգարան : Այս ժողովուրդը կը կոչուէր Հիւստս (յեւրեղակ) (1) : Բայց, ապա, Թեբայիտիք միացան եթովպացւոց և Նուպիացւոց հետ և վանեցին երկրէն այս յեւրեղակներն՝ որք տիրեցին այս երկրին 500 տարիի չափ :

Փարաւոն. — Եղիպտոսի արքայն կը կոչուէր Փարաւոն որ կը համարուէր որդի Արեւ-աստուծոյ (Ֆրա, Փտահ) : Փարաւոն Արեւու պատկերն էր յերկրի վերայ և կը համարուէր իբրեւ աստուած : Բացարձակ իշխանութիւն ունէր մարդկան վերայ, արապէս կը հրամայէր իշխանաց և զինուորաց : Բայց Ամին-Հաստից քրմապետն առաւել ազդեցիկ էր քան զՓարաւոն, եւ, յաճախ կը վարէր երկիրը յանուն արքային :

Հպատակ. — Փարաւոն, քուրմերը, զինուորը և իշխանը էին եղիպտոսի տէր, իսկ

(1) Եղիպտացիք այս հովիւները կոչեցին ՇոնՇ, ՇԱՍՈՒ (հէն) և սոցա առաջնորդը՝ Հիֆ-ՇԱՍՈՒ (արքայ յեւրեղակաց) զոր Յոյք փոխեցին Հիւստս, Հիւստ, և կամ Միլեթիոն (հովիւ) և Սիթիոն (աղեղնաւոր) : Ժողովրդեան աստիճաններն այնչափ սաստիկ էր այս հովիւաց գէտ մինչ զի առասպելներ կցեցեցին նոցա վերայ : — Մարքելոս, 402, 461, 486, 214, և 224

ժողովուրդը նոցա մշակն էր. աղատութիւն չունէր և կը համարուէր իբրեւ հպատակ :

Բռնապետութիւն. — Եղիպտոսի ժողովուրդն էր միշտ զուարթամիտ, անվոյթ, մեղմարար, հլու մանկան մը նման և տանող հարստահարութեան : Այս երկրին կրթութեան և վարչութեան միջոցն էր գաւազանն. Արձանագրութեան մը մէջ կ'ըսէ նոսար մը. « Երիտասարդն թիկունք ունի գաւազանին հարուածը կրելու, կը հասկնան երբոր հարուածը կրեն : »

ԴԱԻԻԹ Յ. ԽԱԶԿԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԶԱՆԱԶԱՆՔ

ԳՐԱԿԱՆ

Վ.Ե.ՊՆ Ի ՖՐԱՆՍԱ

Շատ անգամ փրանսական թերթերու հետ օտարներն ալ կը բացազանչեն թէ՛ խղբուած է Ֆրանսայի գրական հանճարն արդի վիպասանական ազմայոյց և պղտոր հոսանքին մէջ : Այս կարծիքը թէ և ծայրայեղ, ունի իր ճշմարիտ կողմը : Ծայրայեղութիւնն է լոկ վիպական մատենագրութեան տեսակետով դատելն Ազգի մը բոլոր իմացական գանձերն և անտես առնել այն պատմական, հնախօսական, գիտական եւ այլ գրական ճոխութիւններն որով կը պարծի այսօր Ֆրանսա : Վասն զի ոչ միայն գրադիտական այլազան նիւթերու, այլ եւ անոնց ձեւին, ոճին, բացատրութեան վըճիտ, պայծառ և հրապուրելի եղանակին կողմէ պիտի կայ և մնայ միշտ իր մատենագրութիւնն աշխարհի ամենէ չահեկանն և հրահանգիչը : Սակայն փրանսական լուրջ, բեղուն և հիւթեղ գրականութիւնը չէ՛ որ ընդհանրապէս կը գրաւէ ինչպէս Ֆրանսայի հասարակ ժողովրդեան նոյնպէս օտար ընթերցողներու ստուարազոյն մասին ուշադրութիւնն, այլ այն ընթացիկ, առօրին և մերթ յուրիչ ու զուարճալի, մերթ ահաբեկ ու քստմնելի վէպերն են որ իբրեւ փրանսական և յատկապէս բարիզեան բազ-

մակողմանի կենաց պատկերներ կը տեղան ամեն ամիս, ամեն շաբաթ աշխարհի զանազան կողմերն երուսն եռանդով կը լափուին ամեն դասակարգի անձերու մէջ: Եւ աստի կը ծագի այն հարեանցի դատաստանը թէ Ֆրանսայի իմացական աշխարհը լոկ վիպագրութեամբ զբաղած է, թէ այդ վիպագրութիւնն յոռի ազդեցութիւն ունի մանաւանդ օտար ազգերու բարուց և բարոյականի վրայ, թէ ընտանեկան և ընկերական յարաբերութեանց մէջ ծանր անպատեհութիւններ յառաջ կը բերէ, երիտասարդութեան երեւակայութիւնն ու սիրտը կ'ապականէ, և ի վերջէ՝ նորանոր մոլորութեանց դուռ մը կը բանայ: Ընդհանրապէս իրաւացի են այդ դիտողութիւնները՝ ի նկատի առնելով վիպասանական գործուածոց մենամոլութիւնը: Վէպը գրականութեան մէջ կարեւոր տեղ մը բռնած է այսօր, և ծանրախոհ մարդիկ, գիտուն մարդիկ, մարդասէր մարդիկ գրական այդ ձևն ընտրած են ընկերական զանազան յոռի երևոյթներն ի վեր հանելու, սոէսլ բարոյական դաս մը տալու, դարման բերելու նպատակաւ: Բայց այդ դասը պատու հասի, դարմանը թոյնի ազդեցութիւնը կ'ստանան՝ երբ մոլորութիւններն այնպիսի հրապուրիչ գոյներով կը նկարագրուին որ անուս, անփորձ, չարին հակամէտ մտաց վրայ կը ներգործեն: Եւ առ հասարակ՝ սովորական, անխորհուրդ ընթերցողը չէ թէ հարցասիրութեան և ուսումնասիրութեան ոգւով կը կարգայ վէպ մը, այլ նախ մոլար երեւակայութեան մը հետաքրքրութիւնն ու անձուկները և վառվռուն արտի մը տենչն գոհ ընելու, և ապա ի գործ դնելու համար: Իսկ վէպը որքան բաց, լայր ռճով արտայայտէ մարդկային կրից յոռի կողմերն և ընկերական ազդեցութիւններն, այնքան աւելի գրաւիչ և զբօսալի կը թուի:

Արդ՝ այժմեան վիպական դպրոցին յոռին, տգեղն ու չարը պատկերելու հակումներն կ'երեւին ոչ միայն մեր կարգ մը վիպասաններու երկերու մէջ, ոչ միայն սոէսլ հեռուն եւրոպական կենաց վատազոյն տեսարանները կը փոխադրուին հայ գրիչներու միջոցաւ այն տեղ ուր դոյութիւն չունին, այլ եւ սովորութիւն դարձած է օրագիրներու մէջ թարգմանել այնպիսի վէպեր ու վիպակներ որ արեւելեան քիչ շտա

պարզ և անմեղ բարուց մէջ մոլորութեանց ճաշակը կը տան և հայոց ընտանեկան նորանոր չարեաց ճամբան կը ցուցնեն:

Անշուշտ աղետալի է այս երեւոյթը մեր գրականութեան համար որ պէտք ունի պայծառ, բարոյարար, հարազատ և կենսատու ազդեցութեան մէջ փնտռել իր վերականգնութիւնն, որ պէտք ունի ազգային իսկական կենաց այլազան պայմաններու նկարագրութեան մէջ գտնել իր զօրութիւնը, եւ չէ թէ եւրոպական ընկերութեանց ստորին խաւերու մէջ և ոսկեգոյն՝ այլ վատթար բարուց ընդօրինակութեան և արտայայտութեան մէջ:

Եւ իրօք ի՞նչ վերաբերութիւն ունին հայոց հետ այն դրութիւններն որ այսօր կը վարեն մասնաւորապէս Ֆրանսայի այլ և այլ գրական դպրոցները: Ի՞նչ կ'իմանայ հայը անկապաւեսէն, փսպաւեսէն եւ բնապաւեսէն: Նոյն իսկ Ֆրանսա կը փոխէ շարունակ մէթոտ և դրութիւն և այսօր անել յուսահատական, դարափեցիկ շփոթութեանց մէջ կը տարուբերի: Այժմ դասական դպրոցի վիպասանները հինցած, արհամարուած են. վիպական դպրոցի հերոսներն ընկած, կործանած, բնապաշտական դպրոցի աշակերտները մոլորած: Լը Սաթ, Լամարգին, Հիւկո, Ա. Տիւմա այլ ևս վարի չ'ունին, նախապատմական անձնաւորութիւններ են: Տիրական ոգին իրապաշտական է (réaliste) և այդ դպրոցին իբրեւ գահակալ կը կանգնի Զօլա, որ սակայն սկսած է իր գահէն վար սահիլ և՛ իր ճարտար գրչին հակառակ, չորս դին ախած աղբերուն մէջ թաղուիլ: Անտարակոյս ունի նա սպասարկուներ, ունի աշակերտներ մինչև անդամ մեր գրական անձուկ սահմանին մէջ, բայց նշանաւոր Ֆրանսացի քննադատներ, Շէրէր և այժմ Ժ. Լըմէդր զօլայեան դրութեան մոլորութիւնները նշաւակելով ցոյց կը տան որ վիպական գրականութիւնն իր պայծառութիւնն ու փայլը պարտի փրկատուէ Տումայի, Տոաէի և իրեն նմանեաց մէջ, որ նպատակ ընտրած են մարդկային բնութեան և ընկերութեան ազնուագոյն կողմերը շեշտել, բարոյական բարձր իդէալի մը դիմել՝ միշտ բնականէն, իրականէն և ճշմարտութենէ չ'հեռանալով, քան թէ վիպական գործերու մէջ բնախօսական, անդամազննական, բուժական և աղտեղա-

բանական գասեր տալ:

Անցեալներն անգլիական ծանրախոհ թերթ մը կ'ըսէր, թէ և փոքր ինչ չափազանցութեամբ, Փրանսայի անկումն վիպական գրականութեան մասին և այս անկումն ինքնասպանութիւն կ'անուանէր: Իրապաշտական դպրոցը կ'ըսէր նա, լոկ մէկ սկզբունքի կ'հետեւի. կրից ճշման ներքեւ կ'գրէ, և անոր նկարագրած մարդն է միայն ասոր անասնական մասը — La Bête humaine. — Ապա հայեացք մը կ'ներոյժ Թրանսայի այլ և այլ վիպասաններու վրայ:

Պալզազ դրաւ այդ յոռետես դպրոցին հիմը: Նիւթապաշտ մ'էր նա և իր կուռքն՝ ույծն: Հասարակ մարդը Պալզազի համար պարզապէս չարահայր անբան մ'է: Իր միակ աստուածն էր մեղմ կազ մը, ելեկտրական մեքենայի մը հոգին: Տանդէի դը-ժովսքը նուազ հաւելի է քան Պալզազի նը-կարագրած ներկայ դարը: Նոյն ինք Պալզազ Լուսիֆէրի չափ անգութ է, և Սադանի պէս չարին անձնուէր: Ամեն բարի մարդ իրեն տխմար կը թուէր որ կենաց տուրեւառին մէջ միշտ կը խաբուի իր միակ հաւատը դ-ամի հաւատն է: Այս է ամէն փառասիրութեան նպատակ և յաջողութեան չափ: Իր մարդկային բոլոր նկարագիրները մոլեկան են և ինք կանխաւ ուրուագրած է Զօլայի վատթարագոյն դրութեանց մեծ մասը:

Իսկ Թլօպէր՝ որու գրական մեծ աաղանդըն անուրանալի է, որ իր ականաւոր Տիկին Պօլարի վէպն ոճի և տրուեստի հրաշակերտ մը կը համարուի, կ'ուրանայ հոգեկան իմաստասիրութիւն և կրօնը կը նկատէ արիւնալի, ջլախտական պատրանաց յաջորդութիւն մը: Զօլա աւելի հեռու գնաց, խորը մտաւ մարդկային զազրելի կրից մարմնացուց թախծութիւնն: Իր մարդ անասունը չծիծաղիր, չ'երգեր. արիւնատենչ և սովալլուկ յօժարութիւններ ունի: Թրանսայի վիպական գրականութեան մէջ մարած է հոգեւոյ նշոյլն իսկ: Պոռլէր կը ներկայէ աշխարհս բորոտութեամբ կարեւր է գեհնի արժանի: Լպրշութիւնն ու հեշտամոլութիւնն են ընդհանրապէս արդի վէպերու էական գծերը: Այս վիպասան Զաւին Ծաղիկները կ'անուանէ իր բանաստեղծութիւնն: Այս է արդի Փրանսական վիպասանութեան տասանաքիւրը, վիպասա-

նութիւն՝ որու լաւագոյն յատկութիւններն անգամ մը լութեամբ ներկուած են և հարկաւ հանգունաւորաւ արարածներ պիտի ծնին: Այն սե ու թունալի սունկերն որ հռչակաւոր ժողովրդեան մը շիրմին վրայ կ'աճին ցոյց կ'տան որ մեռելատիպ կենդանութիւն մ'ունի որով կ'մաշի Փրանսա, մեր սիրած և պաշտած Փրանսան:

Ճօճանակի պէս կ'որորուին գրիչներն իրապաշտութենէ յոռետեսութիւն, և յոռետեսութենէ յիրապաշտութիւն, միշտ մի և նոյն յուսահատական հակումը արտայայտելով հալումաշ ազգի մը գրականութեան մէջ, ազգ մ'որու կենսատու արիւնը կարծես սպականուած է իր երակներուն մէջ: Զօլա իր նիւթերը կը քաղէ ընկերութեան մոլեգին և ախտաժէտ յօժարութիւններէ և ստէպ անախորժ տպաւորութիւն մը կը թողուն իր գեհնիական բացատրութիւններն, ինչպէս նաև Պուրժէի ջլատ նրբութիւնն և խոր սեամաղձութիւնն՝ որով ինք կ'զմայլի:

Բայց ո՞վ է այս նորելուկ վիպասաններու հայրը կը հարցնէ անգլիացի քննադատը: — Ռուսօ, որ միստիքականութեան և հեշտամոլութեան խառնուրդ մ'էր: Բնագոյններու գոհացումն էր իր նուիրական օրէնքն, եւ ունէր անգութ և շնական բնագոյններ: Գեհնիկ, շուայտ, մոլեգին էր, միայն զգացում և զգայնութիւն էր: Իր աչքին առջև ընկերութիւնը ստութեանց հրեշային կոյտ մ'էր — և ներուի մեզ ըսել որ ստէպ իրաւունք ունէր: Քննադատը կը մոռնայ Ռուսօի բարերար ազդեցութիւնն ընկերական հիմնարկութեանց վրայ և միայն վիպասականական գրականութեան վրայ ունեցած ներգործութիւնը կը յիշէ: — Թէ և Պալզազ, Սթէնտհալ, Թլօպէր, Զօլա, Պուրժէ, Բիէր Լօգի, Տօտէ նկարագրի և ոճի կողմէ իրարմէ կ'տարբերին բայց ընդհանուր գծերով իրարու կ'նմանին:

Անտարակոյս գրական բարեջրում չէ այս, այլ ինչպէս Ռընան, Պուրժէ և Տօտէ կը յայտարարեն. անկում մ'է: Եւ անգլիացի քննադատը շատ ու շատ սե գոյներով կը նկարագրէ քաղաքակրթութիւն մը զոր ժահահոտ կ'անուանէ, վերէն վար ապականութիւն կը նշմարէ ի Բարիզ, ուր համեստութիւնը վիրաւորող լուսանկարներ ի տես դրուած են գրականներու պատու-

հաններն, լիտի վէպեր չահաւէտ առու-
տուրի մը միջոցներ եղած են, իսկ կնա-
թողութիւնն և շնութիւնն ընկերային սո-
վորական պիտոյքներ: Կողիի Ամուսնութեան
գիւցազնը կը գոչէ — Ամէն ինչ վերջացաւ
տղմի մէջ, յաւիտենական ունայնութեան
անդնդին մէջ: Ազգի մը գրականութիւնն
որ այս հաւատն ունի ուրիշ բան չ'կրնար
լինիլ եթէ ոչ մահերդ մը, կամ ինչպէս
Պ. Ռընան կ'ըսէ Ժուլարի Աքքայունի գոր-
ծին մէջ, եպիկուրեան հեշտամիրութեան
վայրագ արտայայտութիւն մը:

Բայց խնդիր է թէ՛ ուր պիտի յանգի
այս վիպասանական գրականութիւնը, Կեն-
սական ոյժերու եղերական պայքար մ'է
այս՝ ձախորդութեանց դէմ, եթէ ոչ խօ-
լական երազներու և ջլածգական ճգանց
կատակերգութիւն մ'է որով Զօլա կ'ըս-
պանէ իր դիւցազնը Ասումուարի մէջ, Թե-
րևս չեն ասոնք յեղափոխական նշաններ
միայն, այլ խմացական և բարոյական ինք-
նասպանութեան գուշակներ: Զօլա ցոյց
տուաւ մեզ իր Բարիզի Ռոլայնը գործին
մէջ բարբարոսներ յաւէտ պատրաստ ըն-
կերութեան վրայ խուժելու: Սաֆօ, Թագա-
ւորի յախոր, Ասկերս մը, Մեռելունիքն և այլ
նմանօրինակ վէպեր կը քրտատեն ծրան-
սոյի խմացական աշխարհը վարող խմբակին
խառնուածքն ու բարոյական միտումները:
Միթէ Պ. Ռիշրէն չ'այտարարեց՝ աղդուա-
պէս Լէ Պլասմէմ վէպին մէջ թէ ցորչափ
հաւատ ընծայուի գիտութեան, արուեստի
և սկզբունքի, հին աւելորդապաշտութիւնն՝
զոր «միաստուածութիւնն ու քրիստոնէու-
թիւնն կ'անուանէ, պիտի վերադառնայ:
Կարելի է այս խօսքը շրջել և ըսել: — Երբ
ամեն բարոյական օրէնք արտաքսուի ըն-
կերութեան ծոցէն, գիտութիւնն, արուեստ
և սկզբունք նոյն արտաքսման պիտի վիճա-
կին: Մարդու համար անասնոյ քունը քը-
նանալը կը նշանակէ անկում և քաղաքա-
կրթութեան կործանում:

Ահա ընկերական և գրական վիճակի մը
պատկերն որ շատ տխուր և մութ է, սա-
կայն իր բոլոր յուստեսական գոյներովն
իրականութենէ չէ հեռի: Այդ պատկերին
ստուերները կ'ծաւալին փոքր ի շատէ մեր
ընկերային և գրական կենաց վրայ և կըր-
նան շատ աւելի աղետաբեր ներգործու-
թիւնն ունենալ մեր քան թէ ուրիշ ո և է

եւրոպական ազգի մը վրայ: Վասն զի տը-
գէտ խակ ժողովուրդ մ'աւելի հակամէտ է
և ընդունակ վատ տպաւորութեանց և ա-
ւելի շուտով կ'յարի այն նոր և շողուն սո-
վորութեանց որ լուսաւոր երկիրներէ մեզի
կը հասնին, քան թէ այն ժողովուրդներ որ
ոչ միայն աւելի արթուն են և հաստա-
տուն դաստիարակութեամբ զինուած, այլ
տարբեր փրկարար միջոցներով կ'հակակը-
ռեն օտարոտի անչափ գրականութեան մը
վնասները: Հետեւապէս բարոյական ծանր
աղէտից, ընտանեկան համեստութեան եւ
պարզութեան խանգարման պատճառ եւ
պատասխանատու կը մնան հայ մանկուոյն
կրթութեան պաշտօն վարող ծնողք եւ
դաստիարակներ երբ թոյլ կ'տան որ ըն-
տանեկան և դպրոցական չըմանի մէջ մուտ
գտնէ լրբենի գրականութեան մը թոյնը,
նոյնպէս ոչ նուազ դատապարտելի են այն
գրագէտներն որ իրենց գրիչն աղտեղու-
թեանց մէջ կը թաթխեն և մոլեկան գրա-
կանութեան մը դպրոցին հետեւելու յաւա-
նութեամբ այնպիսի նիւթեր կ'ընտրեն վի-
պասանութեան որ ստէպ մեր ընկերու-
թեան մէջ տեղի չունին և իրենք մոլու-
թեան քարոզներ կը հանդիսանան՝ ցոյց տա-
լու համար որ շատ բան գիտեն:

Արեւելեան Մամուլ

Մ. ՄԱՍՈՒՐԵԱՆ

Մ Ո Ն Կ Ս Վ Ե Ր Ժ Ո Կ Ո Ն

Հրապուրիչ ուսումն քեւ անձնական ճիգն
ԲՆԱԲԱՆ, Զուսուսն հրապուրիչ ընծայելու մտադրադուն
կարէ՞ և պարտի՞ յառաջ երթալ մինչև անձնա-
կան ճիգն:

ԸՆԴՂԱՅՆՈՒՄՆ

Ուսման դժուարութիւններէն զտղայս
զերծ կացուցանելու խնդիրը թերևս երբեք
ոչ այնչափ դառնեցուցած է մանկավարժից
միտքերն որչափ զարդիս: Երբեք ոչ այնչափ
միջոցներ ի գործ դրուած էին զուսումն տը-
ղայց հրապուրիչ ընծայելու համար, ա-
նոր վէս կողմը քողարկելու համար, եւ, դա-
սական մատենից նիւթական կարգադրու-
թենէն ի վեր, ամէն ինչ տնօրինուած է
այն նպատակաւ:

Դարձեալ, անդադար կը յեղյեղուի ուսուցչաց թէ պարտին անորոշելի ընել իրենց դասերը, թէ խնդիրն ուսուցանելուն վերայ չէ միայն, այլ պէտք է բարձր ուսուցանել և թէ, առ այս, հարկ ի վերայ կայ սիրելի ընծայել այն բաներն զորս կ'ուսուցանեն, որպէս զի անջնջելի կերպիւ տալաւորին ի միտս ուսանողաց:

Այս լեզու, դպրոցական այս սովորութիւնք կրցած են խաբել նորահաս ուսուցիչներն և պատրանք մը կրել տալ նոցա ի մասին այն ճշմարիտ դերին որ անոնցմէ կ'ակնկալուի:

Ստոյգ է թէ պէտք է անորոշելի ընել զուսումն, ստոյգ է թէ պէտք է սիրելի ընծայել զայն: Բայց անտի մինչեւ զայն զբօսանք մը ենթադրելուն միջեւ անջրպետը մեծ է, և մանաւանդ հոս է որ հարկ չէ թիւրիմացութեան տեղի տալ:

Ուսումը հրապուրիչ ընծայել, չնչանակեր ազատ կացուցանել զուսանողն անձնական ճիգէ: Այլով բանիւ, կը նշանակէ սիրելի ընծայել նմա միտնգամայն ե'ւ առարկայն յոր պարտի հասանել ե'ւ միջոցներն զորս հարկ է դործածել առ այս յաջողելու համար:

Առ այս, ոչինչ պարտի զլանալ հանճարեղ և նախանձախնդիր ուսուցիչ ոք: Պարտի ընտրել լաւագոյն մեթոտներն, պարտի մանրախոյզ քննել զգաւագիրս զորս պիտի տայ տղայոց և այդ դասագրոց արժէքը լըրջօրէն դնահատելէ յետոյ և եթ պարտի աւանդել նոցա: Պարտի հաստատել ժամանակացոյց մը յորում ուսման ժամանակն ու հանգստեան ժամանակն հաւասարակշիւ լինին և յորում ուսուցման այլեւայլ նիւթերն բաշխուին այնպէս իմն որ անոնցմէ և ո'չ մին զուսանողն տաղտկացունելու կամ վհատեցունելու վտանգին ենթարկէ: Վերջապէս, և ի վեր քան զամենայն, պարտի տիրել տալ իւր աշակերտաց շուրջը քաղցր զուարթութեան և փոխադարձ համակրութեան միջոցներով մը որ, լաւագոյն քան ամէն մանկավարժական միջոցներ, սիրելի պիտի ընէ վարժարանն և անդ ուսուցուած բաներն:

Սոցա ամէն չափով ջնջէ բնու անձնական ճիգը, քանզի տմեն տեսակ զոհողութիւն յանձն առնուլ անհրաժեշտ է զայն պահպանելու համար:

Մարդոյ արժէքն կ'որոշուի գումարուքեամբ ճգանցն որոց ընդունակ է: Այս խորհրդածութիւն, բազմաթիւ ձեւերու տակ ներկայացեալ, կը գտնուի Եւրոպագիտութեան և մանկավարժութեան բոլոր դասագրոց մէջ:

Երբոր կ'ուզեմք արտայայտել մեր համարումն մէկուն նկատմամբ, կ'ըսեմք. «Այնքան արժանեաց տէր է: Այնչափ աշխատած է»: Կամ դարձեալ. «Շատ փոխուած է տարիքն առնլով, երբեմն ծոյլ կամ յամառ էր, և կամ ծանծաղամիտ. այժմ հրահանգուած է, բարեկարգ և ծանրաբարոյ: Այս արդիւնքը — կը պարտի իւր ճգանց: Այս մարդ թշուառութեան մէջ էր. այժմ ճողպրած է անտի ճիգով մը: Այս ոք բարկաւորու էր. այժմ երկայնամիտ և հեզաբարոյ եղած է: Այն ոք չապլ և անառակ էր, իբր արուեստագէտ կը սիրէր դրամը, զայն վատնելու համար. այժմ դիտէ դրամին յարգը և կրցած է քանի մը խնայողութիւններ ընել: »

Ո՞վ է որ զայնս բարեփոխած է այսպէս: Ո՞վ է որ անոնց հրաջները դործել տուած է: — Անձնական ճիգը, միշտ ճիգը: Եւ միթէ հաւանակա՞ն է որ դաստիարակութիւնը խոտելի համարէր այս ճիգն որ այնչափ առնուած է իւր ծագման մէջ, այնչափ ազնիւ է իւր ծագման մէջ: Ոչ, ասկէ աւելին պէտք չէ. զբօսանք և հաճոյք միայն պէտք են, պիտի ըսէ՞ր:

— Ոչ, պարտի չլինել այսպէս: Եթէ դաստիարակութեան սահմանքն իսկ դիմեմք, կը տեսնեմք թէ սորա առարկայն է կազմել մարդ ի մանկան: Արդ մարդոյ արժէքն ընկերութեան մէջ է այն միայն որ յառաջ կուգայ իւր կորովէն և կամքէն: Իւր սահմանեալ գործն ի գլուխ հանելու համար, դաստիարակութիւնն պարտի ուրեմն կազմել ամեն բանէ յառաջ դպրոցականին կամքը, զայն լուսաւորել և ուղղել:

Պէտք չէ նկատել թէ աշակերտն չպարտի անձնական ճիգ թափել վասն զի դասագրքը քերն պատկերազարդ պիտի լինին, վասն զի մեթոտները պիտի պարզուին, վասն զի դասերն անորոշելի եղանակաւ պիտի մեկնուին և պիտի բացայայտուին: Ոչ, ճիգն այս պարագայի մէջ տարբեր է յայնմանէ որ կը սահանջուէր երբեմն աշակերտէն, այն ատեն յորում միտքերը շատ չէին զբաղեր անոր

հաճոյ թուելէ, բայց ճիշդ չպարտի ջնջուիլ: Պատկերներ կան, պէտք է բացայայտել զայն: Պէտք է բարձր ձայնիւ կարդալ գեղեցիկ պատմութիւններ. ապա հարկ է մանրամասն կերպիւ տեղեկութիւններ տալ անոնց վրայ և ապացուցանել թէ ըմբռնած են զայն: Կարգապահութիւնն է նուազ խիստ, բայց նաև սխալները կը յաճախեն ծանրադէպ, վստահ սոքա ոչ այնչափ դիւրաւ կը գործուին և կը պահանջեն աւելի խորհրդածութիւն:

Մեր նորանոր մեթոտներուն ոգին այս տեսակէտէն նկատելով, քաջայայտ կը տեսնուի թէ վերջապէս դաստիարակութեան վեհագոյն նպատակն ընաւ ու է փոփոխութիւն կրած չէ: Երբեմն, զտղայն ի պարտաւորութիւն և յառաքինութիւն առաջնորդելու համար՝ զայն կ'անցունէին կողմնաւոր և մօրուտ ճանապարհներէ: Այսօր ճանապարհն է աւելի հեշտ, բայց անդանօր ոտքն չէ միշտ հաստատուն և անդ արեւալ ծաղիկները քաղելու համար, պէտք է որ տղայն շատ անգամ խոնարհի և տեսնէ թէ նոքա խոյս կուտան իրմէ՝ առանց սակայն ինքն վրիպելու կամ վհատելու:

Ի ծայր անբեղուն կամ ծաղկաւէտ շաղկին կայ միշտ վարձատրութիւնն անայլայլ. յաջողութիւնն անվրէպ արդիւնքն է ճգանց և ճիշդ է արժանի վարձատրութեան:

Թարգմ. Ի Ֆրանս. է

Ա. Ն. ԹՈԹՎԱՅՆԱՆ

ԱԿՈ

ՄՏԱԾՈՒԹԻՒՆՔ

1. — Եթէ մենք մեր զաւակաց սէրն եմք, պարտիմք զանոնք երջանիկ ընել բարի կրթութեամբ եւ համես դաստիարակութեամբ:

2. — Թշնամանքէ մը վրէժ լուծելը՝ թշնամիին հաւասարիլ է. իսկ նմա ներելը՝ անկէ խիստ վեր բարձրանալ է:

3. — Մեծամեծ ձախորդութեանց մէջ զմարդ պաշտպանողը իր հանձարն է:

4. — Վրէժխնդրութեան լաւագոյն միջոցն է բնաւ չնմանիլ զմեզ թշնամանողաց:

5. — Խօսէ ճշմարտութիւնը, գործէ՝ բարին եւ ըրէ՝ ինչ որ մարդուս արժանա-

պատուութեան կը պատկանի. յայնժամ աշխարհիս վերայ պարտականութիւնդ կատարած կը լինիս:

6. — Մեծամեծաց չունեցած բարեմասնութեանց համար գովեստ կարդալը՝ անպատիժ նախադիմք մ'է նոցա դէմ:

7. — Եթէ մենք զմեզ չչորդորթեմք, այլոց չորդորթութիւնները չեն կարող մեզ վնասել:

8. — Համեստութիւնը մարդուս տաղանդը յերեւան կը հանէ, բայց դարմանալի է որ ոչ սակաւ դատարկամիտ մարդիկ միշտ համեստ չեն լինիր:

9. — Շատ կը սիրեմ Ջինական սա առածը թէ «Հոգին չունի գաղտնիք մը որ մարդուս ընթացքովը չյայտնուի»:

10. — Ոչ թէ թանկագին գոհարք, այլ բարի վարքն է որ զկանայս կը զարգարեն. դատարկութիւնն ու անմտութիւնը ըմբոստ ու յիմար կ'ընէ ժողովուրդը:

11. — Հոգւոյն բարի գործերն են որ մարդուս մարմինը կը զարգարեն:

12. — Խելագար կամ անմիտ կը կոչեմք այն ամենքը՝ որք մեզ նման չեն մտածեր:

13. — Մարդուս ըրած բարիքը չը կորսուելու լաւագոյն միջոցն է մոռնալ զայն:

14. — Ձէզոք մարդ մը ոչ ինչ մարդ մ'է:

ԿԱՐԻՆ

Թարգմ. ՀԱՅՈՒՆԻՆ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՑԻ

ԱԿՈ. Ա. Ն. Թ. Նմանօրինակ նիւթերու վրայ եթէ գրէք շնորհակալութեամբ պիտի հրատարակեմք: Կարիւ. Տ. Շ. Ս. Ս. Ձեր գրածին համեմատ կարգադրուած է: Մանրամասնութիւնը նամակաւ:

Մալկարա. Ն. Թ. Ձեր պատրաստած ընթացքը հրատարակելու համար պէտք է որ ամբողջովն զայն առ մեզ ունենամք: Հաճեցէք մնացեալ մասն ալ յընել:

Արսոնաւէր Ա. ՍԱՔԱՅԵԱՆ

Տնօրէն—Խմբագիր

ՄԻՋՐԱՆ ԱՍՏԱՆԱԶ

Տպագր. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Կ. Պոլիս, Էսկի Ջապրիէ հասէսի, 61.